

Његошево школовање

Питање гдје је и колико учио млади Раде Томов није ни до данас ријешено у нашој науци. Овдје је нарочито важно колико је он учио у Боки Которској, јер се решењем тога питања индиректно решава и вријеме његовог учења на Цетињу, како прије одласка у Боку, тако и после повратка из Боке. Тога ради ја ћу се овом приликом мало дуже задржати око Његошевог школовања у Боки, јер, као што ћемо касније видјети, вријеме које је Његош провео на школовању у Боки везано је и за друга питања из Његошеве биографије.

Ово питање се није могло ријешити на основи досадашње литературе о Његошу, ма да је она доста многобројна, па чак ни на основи до сада објављених Његошу савремених докумената. Тако, на примјер, тршћански учитељ Димитрије Владисављевић пише 20 децембра 1833 године далматинском епископу Рајачићу о Његошевом бављењу у Трсту приликом повратка из Русије, па му каже и то, да је младога Рада митрополит Петар I »послао као дете от 14 година у Боку у манастир Савину да се чему обучава, па после по године к себи га позвао и нешто га и сам обучавао...«¹⁾ 8 фебруара 1848 године послао је ондашњи цетињски учитељ Милорад Медаковић Станку Вразу кратку Његошеву биографију, у којој пише слjedeће: »У години 1825 пошаље га његов свети стриц у Нови (Castel Nuovo) у манастир Савину да првочетни плод науке окуси. Пробавивши ту годину дана, на позив свога стрица поврати се опет у своје отечество.«²⁾ Заједно са Његошем учио је у Боки Петар Достинић. Он у својим успоменама пише, да је њихов учитељ калуђер Јосиф Мршић Троповић био парох на Топлој код Херцег Новог 36 година, па затим наставља: »Код њега се поучавао светопочивши Втори Владика Петар Петровић три љета, именом у дјетинству Раде, син Томе Петровића, и наком три љета (приликом?) његовог одшествија из Топле к свом стрицу Првом Светом Архиепископу Петру ја, писатељ, јесам с истијем на Цетиње

¹⁾ **Летопис** Матице српске за новембар—децембар 1936, 315—316 и **Записи** XVII, 253.

²⁾ Павле Поповић: Враз према Његошу — зборник **Цетиње и Црна Гора** (приредило Професорско друштво), Београд 1927, 184.

пошао и тамо два мјесеца на Цетиње проводио...«³⁾ По Владисављевићу је, дакле, Његош пошао у Боку 1827 године, јер он каже да је Његош рођен у новембру 1813, а тамо је учио само пола године, Медаковић пише да је пошао у Боку 1825 и да је учио годину дана, док је по Достинићу Његош учио у Боки три године.

Када су овако различити подаци о мјесту и времену Његошевог школовања у Боки из савремених архивских докумената од 1833 и 1848 године и код Његошевог школског друга Достинића, онда се не треба чудити што се у томе питању не слажу наши историчари и писци наших историја књижевности.

Прва по времену озбиљнија студија о Његошу објављена је 1877 године, а написао ју је познати књижевни критичар Светислав Вуловић. Пошто је навео да је Његош рођен 1 јула 1813 године, Вуловић о Његошевом школовању каже ово: »До дваесте године живљаше Раде као и друга деца његушка... 1825 г. узме га владика к себи у манастир на Цетиње, да га као ђак слуша. За годину дана Раде готово самоучки научи добро читати и писати... 1827 г. пошље владика Рада калуђеру манастира Савине, у Боци, Јосипу Триповићу, који је онда учио оне, који су се спремали за монашки чин... Код њега остане Раде две године и мало више — и ту му је била сва богословија... 1829 г. уплете се у живот Радову рука која нави песничку жицу у њему. Дошавши с богословских наука на Цетиње, сактаде се Раде с човеком сасвим друкчијим од оца Јосипа. То је Сима Милутиновић песник српски...«⁴⁾ Вуловићеву хронологију о Његошевом школовању у Боки Которској понављају разни наши писци, па и неки страни.⁵⁾ Милорад Медаковић је издао 1882 године своју монографију о Његошу, у којој сада пише да се Његош школовао у манастиру Савини »кратко вријеме« и да се тамо учио »читати и писати«,⁶⁾ те се ови нови његови подаци не слажу чак ни са онима, које је он послао Вразу 1848 године. Руски научник Лавров не помиње вријеме које је провео Његош у Боки, већ само каже да га је Петар I довео на Цетиње 1825 године, гдје му је први учитељ био цетињски калуђер Мисаил, па затим митрополитов секретар Јаков Цек, код којих је млади Његош научио читати и писати. Трећи Његошев учитељ био је, по Лаврову, калуђер савинскога манастира Јосип Триповић, а када се вратио на Цетиње нашао је Сима Милутиновића као митропо-

3) Д-р Михај Вукчевић: Из једног писма Његошевог школског друга. — Записи IV, 243.

4) Чушићева Годишњица I и Вуловићева Целокупна дела (Библиотека српских писаца) књига I, стр. 80—81.

5) Историја славянскихъ литературъ А. Н. Пыпина и В. Д. Спасовича, издание второе, томъ I, С.-Петербургъ 1879, 228-229.

6) Милорад Медаковић: П. П. Његош послѣдњи владајући владика црногорски, Нови Сад 1882, 36.

литовог секретара. Лавров даље наводи разна неслагања код Ами Буеа и Врчевића о времену Његошевог учења код Милутиновића, јер Буе пише да је Милутиновић учио Његоша пет година, док се по Врчевићу Његош вратио из Боке 1829 године, те га Милутиновић не би могао учити толико година, али не доноси одређен закључак о овоме питању.⁷⁾ Други Његошев биограф Рус, Павле Ровински, није о Његошевом школовању у Боки могао казати ништа поузданије но Лавров, па тога ради углавном и понавља оно што смо видјели код Лаврова. Но Ровински наводи неке податке, које, колико се сјећам, нијесам нашао код других Његошевих биографа. Он, наиме, пише да је Петар I хтио младоме Његошу да дâ световно васпитање, па га је тек онда послао калуђеру Троповићу када се Ђорђевије одрекао учења у духовној академији. Ровински каже да је то Петар I мислио тога ради, што је нужно било да један од Петровића добије световно образовање, јер је у гувернадурој породици, која је у свему конкурисала Петровићима, био већ један члан, Буза Радоњић, који је добио своје образовање у Западној Европи, по њој путовао и живио у Енглеској, гдје је научио и енглески језик. То су Радоњићи могли урадити, пише Ровински, јер су они били богати, али то није могао урадити митрополит Петар I, јер није имао средстава да тамо школује некога од својих синоваца. Ровински рачуна, да је због поново одобрене му редовне помоћи из Русије Петар I 1825 године намислио да позове на Цетиње свога даровитог синовца Рада Томова и почео се бринути о његовом световном васпитању, шаљући другог синовца, Ђорђевију, да се припреми за владичанско достојанство.⁸⁾ Све ове комбинације Ровински је начинио на основи једнога Врчевићевог мјеста, у коме стоји да је млади Његош 1831 године кавао главарима (тако је записао Вук Врчевић, по причању сенатора Стевана Перкова Вукотића): »Како ћу овако ненаучен ићи у Русију да се владичим, ако Бога знате? Нијесам но двије године у Котор учио, а двије три на Топлу у Каstellнови код игумна Јосифа Троповића, па ми треба јошт, и колико да знате приучити, па онда одити у Русију.«⁹⁾ Упућујући само на овај Врчевићев текст, који сам ја дословно навео, Ровински овако резонује: »У Котор Црногорци обично дају своју дјецу ради учења свјетовне науке, а нарочито италијанског језика. — Из тога је јасно, да је он најприје био назначен за свјетовно образовање, за довршење којег би, без сумње, био послан у Русију.«¹⁰⁾

7) П. А. Лавровъ: Петръ II Петровичъ Његошъ Владѣка Черногорскій и его литературная дѣятельность Москва 1887, 18-19.

8) П. А. Ровинскій: Петръ II (Раде) Петровичъ Његошъ Владѣка Черногорскій (1830-1851), С. - Петербургъ 1889, 13-14 и 17-18.

9) Vuk Vršević: Ogranci za istoriju Crne Gore — zabavnik „Dubrovnik“ 1870 godinu, Dubrovnik 1871, 105.

10) П. А. Ровинскій: Петръ II..., 17.

Д-р Лазо Томановић начинио је збрку у питању о Његошевом школовању у Боки, јер овако о томе пише: »Он (Његош) је до десете своје године у родитељској кући проводио дјетињство своје као остала дјеца његушка. Тада га стриц митрополит узне код себе у манастиру цетињскоме, гдје су га књизи учили неки калуђер Мисајил, па митрополитски секретар Јаков Цек. Но ту није морао дуго стати, нити се код тих учитеља много користовати; јер га митрополит шиље на Топлу код савинског калуђера Јосифа Троповића, тада на гласу учитеља у Боки. . . Раде је остао на Топли преко три године и кад се повратио на Цетиње нашао је ту другог свога учитеља — Сима Милутиновића Сарајлију. . . Тек је Симо на Цетиње дошао, Петар I позове свог синовца с Топле и предаде га Симу, да га васпитава.« Двије стране даље Томановић наводи ове податке о Његошевом школовању: »Кад узмемо да је Раде дошао на Цетиње дијете од десет година, па претпоставимо да је ту остануо бар годину дана, а знамо да је на Топли учио преко три године, а код Симе опет преко три, онда излази, да је протекло преко осам година, пошто је десетогодишње дијете оставило Његуше, што нас принуђава да коначно прихватимо г. 1811, као годину Његошевог рођења, као што хоће Медаковић.« У напомени на истој страни Томановић каже, да наведеним подацима исправља досадашње Његошове биографе, јер је ове податке добио »са најпоузданијег извора« и још их 1878 године саопштио у бечкој »Српској зорик«. Те податке Томановић је добио од раније поменутог Његошевог школског друга Достинића, који му је и ово казао: »Раде није у манастиру Савини учио него на Топли, не богословске науке него основне, не двије године него преко три, и да је на Топли дошао као дијете. . . Дакле се мора узети да је Раду било највише 12 година кад је код о(ца) Јосифа на школу пошао.«¹¹⁾

Из наведених Вуловићевих података видјели смо, да је Његош пошао у Боку 1827 године и тамо остао код Троповића »две године и мало више«. Ако би Његош пошао у Боку и почетком 1827 године, онда би излазило да се повратио из Троповићеве школе најраније тек првих мјесеци 1829 године. Ова хронологија никако не може остати, јер је Троповић умро још 8 августа 1828 године.¹²⁾ Истовремено отпада и Врчевићево тврђење, које наводи Лавров, да се Његош вратио из Троповићеве школе 1829 године. Причање сенатора Стевана Вукотића, забиљежено код Врчевића, о Његошевом школовању у Котору, које је, тобож, сам Његош казао, а Павле Ровински на основи њега начинио толико комбинација, сасвим отпада као нетачно, што ћемо видјети

¹¹⁾ Д-р Лазо Томановић: Петар II Петровић Његош као владалац, Цетиње 1896, 2—3 и 5.

¹²⁾ Томо К. Поповић: Калуђер Јосиф Троповић, учитељ владике Рада — Босанска вила за септембар 1910 (Год. XXV, Број 18 и 19), 279—280.

касније из једног поузданог архивског документа од 20 јануара 1827 године. Парљиви читалац ће кам увидјети недоследности Томановићевог излагања, но ја ћу ипак напоменути најглавније. Нарочито падају у очи двије Томановићеве реченице, од којих у једној пише да је Његош **»нашао«** на Цетињу Милутиновића када се повратио са Топле, док у другој стоји да је Петар I **»позвао«** Његоша с Топле пошто је Милутиновић дошао на Цетиње. Ништа бољи нијесу други Томановићеви хронолошки подаци. Да је Његош рођен 1811 године, као што тврди Томановић, па је **»до десете своје године«** живио на Његушима, или чак да је **»дошао на Цетиње дијете од десет година«,** како пише Томановић у истом цитату, па да је на Цетињу остао **»бар годину дана«,** онда би Његош имао 1 новембра 1821 године десет година, те би најкасније почетком 1822 године пошао са Цетиња на Топлу. Ако је на Топлој учио **»преко три године«,** онда би излазило да се на Цетиње повратио првих мјесеци 1825 године. Милутиновић је, међутим, дошао на Цетиње тек 25 септембра 1827 године,¹³⁾ те би од свршеног Његошевог школовања на Топлој до доласка Милутиновићевог на Цетиње прошле најмање **двје и по године!** Ако би, пак, Његош учио на Топлој све до доласка Милутиновићевог на Цетиње, онда би то било најкасније од почетка 1822 до краја септембра 1827 године, то јест **шест година и девет мјесеци!** Да Томановић у овим питањима није био критичан види се и по томе, што је он примио Медаковићево тврђење о години Његошева рођења, правдајући то тим, што је Медаковић био Његошев **»адјутант«,** те га као таквог рачуна да је **»поузданији од других биографа.«**¹⁴⁾ Међутим је много логичније и правије примити годину коју наводи Димитрије Милаковић, јер је Милаковић био **двдесет година Његошев лични секретар,** док Медаковић није никада био Његошев **»ађутант«,** иако он стално тако зове самога себе у своме дјелу о Његошу, јер у увјерењу

¹³⁾ Милутиновић је дошао на Цетиње **25 септембра,** а не 5 октобра 1827 године (Записи I, 175 и IX, 257 и 262; на стр. 257 је штампарска грешка »1828«, јер треба 1827 г.). То се види и из писма Петра I Гагићу (Записи I, 178). У писму Петра I Пајтону од 29 септембра/11 октобра 1827 г. Записи I, 177) омашком је митрополит Петар испустио брзј 2, те би у писму требало да стоји: **»у прошлу недељу на уру ноћи, то јест 25-и ден истога численија.«** То потврђује и чињеница, да је септембра 1827 године по старом календару доста била **недјеља.** И један Милутиновићев биограф тврди, да је била **недјеља или неки празник,** кад је Милутиновић дошао на Цетиње (Годишњица II, 329). — Омашка да је Милутиновић дошао на Цетиње 5 октобра настала је свакако тога ради, што котореки потглавар датира своја писма по новом, а митрополит Петар I по старом календару. — Када је пребјегао из Костра у Прву Гору одио је од свега десет комада књига које је собом донио само двије, и то Шјелерове пјесме и још једну непознату њемачку књигу (Д-р Алекса Ивић: Архивска грађа о српским и хрватским књижевним и културним радницима, издање Српске краљевске академије, Београд 1931. књ. II, стр. 119 и Записи IX, 260—261).

¹⁴⁾ Д-р Ј. Томановић: Петар II . . . , 2 (напомена).

које му је издао Његош 18 августа 1848 године, последије службе од четири године и осам мјесеци на Цетињу, изрично пише, да је Медаковић био »учитељ овдешње младежи«. ¹⁵⁾ Што га је Његош водио собом задњих мјесеци 1846 и првих мјесеци 1847 године до Беча и натраг, то ипак не значи да му је он био »ађутант«, јер је Његош увијек на путу имао по неколика пратиоца.

Немогуће је тражити одређеније податке из Његошеве биографије у разним нашим историјама књижевности и мање познатим расправама, кад се у главним дјелима о Његошу налазе таква нагађања и личним недоказаним наводи. Тако, на примјер, Јован Љепава пише, да је Његош остао »око 3 године« на Топлој »код калуђера из манастира Савине«, ¹⁶⁾ док Јован Грчић излаже овај период Његошева живота као и Светислав Вуловић. ¹⁷⁾ Јован Скерлић пише, да је млади Његош учио »неко време« у Боки и да му је Милутиновић »дошао« за учитеља од 1827 до 1830 године. ¹⁸⁾ По Јаша Продановићу Његош је код Троповића у Манастиру Савини »провео три године« ¹⁹⁾, док Јеремија Живановић каже, да је Његош »нешто мало учио и у Боци«. ²⁰⁾ Ништа одређеније не кажу ни писци који су живјели и радили у Херцег Новом. Тако поп Саво Накићеновић само напомиње, да се уз гробље парохије топаљске налази ћелија, у којој је Троповић учио Његоша, ²¹⁾ а топаљски парох Марко Станишић каже, да је Његош учио код Троповића на Топлој »преко три године«. ²²⁾ У једном прошлогодишњем пригодном чланку М. Вукелић пише, да је Његош у Троповићевој школи био »пуне три године«, додајући и ово: »Према историјским подацима Раде је био најбољи ђак ове школе«. ²³⁾

На основи оваквих контрадикција у нашој стручној литератури није се могло доћи ни до каквог поузданог закључка. Остала је једина могућност да ову збрку података рашчисти неки сувремени архивски податак. Ја сам тога ради, уз остала питања која су ме интересовала, тражио и за ово питање податке у цетињском архиву, те сам успио да нађем један докуменат, којим се

¹⁵⁾ Цетињски архив.

¹⁶⁾ Јово Љепава: Лекције из историје српске књижевности, Цетиње 1896, 95.

¹⁷⁾ Јован Грчић: Историја српске књижевности, Нови Сад 1903, 132.

¹⁸⁾ Јован Скерлић: Историја нове српске књижевности, друго илустровано издање, Београд 1921, 175.

¹⁹⁾ Јаша Продановић у предговору уз Његошево дјело **Лажни цар Шћепан Мали** (издање Српске књижевне задруге), Београд 1902, 4.

²⁰⁾ Јеремија Живановић: (Примери нове књижевности, књ. I, Београд 1921, 138.

²¹⁾ Поп Саво Накићеновић: **Бока (Насеља српских земаља књига IX)**, Београд 1913, 442.

²²⁾ Марко Станишић: О школовању владишке Рада на Топлој код Херцеговога — **Споменица манастира Савине**, Котор 1930, 36.

²³⁾ Цетињска **Побједа** од 26 јануара 1947, стр. 6.

ово питање може ријешити, ма да још не у цјелости. Тај докуменат је писмо митрополита Петра I руском конзулу Гагићу од 20 јануара 1827 године. Митрополит извјештава Гагића, да је примио његово писмо и приложеноу копију писма руског Министарства иностраних дјела, у коме је ријеч о поступцима његовог синовца Ђорђија Петровића. Ђорђије се жалио Министарству, да му је недовољна сума од 2.000 рубаља годишње, колико прима за своје издржавање, па моли да му се да извјесна сума за исплату својих дугова, или да му се да 400 червоних из помоћи која се даје народу Црне Горе. Петар I се жали Гагићу, да нема новаца, али не би жалио за Ђорђијине потребе продати ни своје имање, само када би знао да он успијева у науци и да се спрема како ваља за положај, који му је народ одредио. Но митрополит већ види, да он троши више но што би требало, а и не труди се да се што боље спреми за позив који му је намијењен, ма да га народ с нестрпљењем очекује »и жели у архијерејском достојанству видјети, а ја највише«, каже митрополит. Но ако Ђорђије не би хтио то достојанство, или би се за њега показао неспособним или недостојним, »остала би на срце моје велика жалост, што ја, неиматијући новаца, не бих у состојаније био којег другога из мојих племјаников садржат у некоје училиште у Русији и што не би(х) смјео ову милост у Височајшаго Двора просити«, продужује Петар I. Највише би жалио митрополит Петар, што би његов народ, који је од старих времена под руководством својих архијереја чувао своју вјеру, бранио своју слободу и служио руском престолу, по његовој смрти остао »без свакога началства и руководства, како овци неимуштија својего пастира, на неминујемој погибел, јест ли он милосердијем Великога Самодржца Всеросијскога непредохрањен будет«. Из овога писма касније ћу извести потребне закључке, но сада морам нагласити, да је за решење постављеног питања много важнији додатак овоме писму, које је митрополит Петар приложио на посебном парчету хартије. И овај додатак, као и наведено писмо, писао је митрополит својом руком. Ево цио текст његов:

»Ви ћете мене вјероват да ја не могу изрећи колико сам остао о(с)корбљен поведенијем синовца мојега Георг(и)ја, видећи по издржкам које он чини да у њега ништа доброга не има и да се ови Народ залуду на њега нада. Не жалим моје труде ни трошке што сам рад њега чинио, но што сам Височајшиј Двор безпокоио и што Народ остаје по смрти мојеј на пригуду својега паденија и вјечне несреће. Ја жељах премјени(ка) мојега наком себе оставит наукама просвијештена, којих ја нијесам имао, али к мојеј великој жалости не имах у тому среће; ваља да је судбоју предидијелено, што би вазда у Црну Гору верху духовних како и верху мирских сљепота царствовала. — Има још синоваца у мене, а особливо један кон је стојао годиште

и по давањима код Јером(о)наха Јосифа Троповића на Топлу; зна нешто читати, види се пријатне физиономије и добре нарави, но све моје жалости што нијесам (у саставу) да га пошљем и содржим у које училиште у Русији и, што не смијем ову милост у Височајшаго Двора просити. Знај да за н(а)уку треба млађи, но како сам ја остар(а)о, не би млађи прихватио годиштинама за много времена да будеш моим прејемником, а Бог зна хоћу ли ја и ово писмеце свершит у животу«. ²⁴⁾

На овом додатку нема датума, али је јасно да је он писан истог дана када и наведено митрополитово писмо, то јест 20 јануара 1827 године. Из овога важног оригиналног документа могу се утврдити ове чињенице:

1) да је млади Његош учио на Топлој, а не у манастиру Савини, али то, наравно, не значи, да није ишао у манастир Савину, нарочито за вријеме великих црквених и народних празника, јер добро каже Његошев школски друг Достинић, да је манастир Савина био »втори Јерусалим; у њему су се извершавала црквена сва правила како у Јерусалиму вагда, а наособито у вријеме када је светопочивши стац архимандрит Дабовић приносно славне науке из Русије«; ²⁵⁾

2) да је Његошево школовање на Топлој трајало свега »годињу и по«, те треба избацити сва ранија нагађања о томе времену из наше научне литературе, по којима је он учио у Боки од пола године, па све до више од три године;

3) да је Његошево школовање у Боки било завршено прије 20 јануара (по старом календару) 1827 године;

4) да је апсолутно нетачно Вукотићево или Врчевићево тврђење о Његошевом школовању у Котору, јер би то школовање редом нагласило митрополит Петар у овоме писму руском консулу Гагићу, а онда су без основа и сва излагања Павла Ровинског, комбинована на основи овога причања, па сигурно ни Његош није народним главарима казго да је »двје године у Котор учио«.

²⁴⁾ Петрињски архив (митрополит Петар је празнословнио, па сам та слова одпунио). — Червонецъ = златна монета, око 3 рубље.

²⁵⁾ Записи IV, 242. — Упор. часопис *Мисао* за новембар—децембар 1929 (Ов. 237—240), Београд 1929, стр. 372, гдје је наведено причање попа Митра Васиљевића о његовом ручку код старешине манастира Савине »неђе 1825 или 1826 године«, којом су приликом били на ручку и калуђер Троповић и млади Његош. Васиљевић каже, да је Његош био у црногорском народном одјелу, па додаје: »То бјеше још дијете, али порасно и веома наочито, питома израста, али ва те године и необично озбиљна погледа.« Његош је ручао стојећи и када је Васиљевић запитао за узрок томе, настојатељ манастира, Богетић, одговорио му је: »Кас синовцу Митрополитову учинили смо му почаст да обједује с наше трпезе. Али као ученик он мора стајати поред свих учитеља и манастирских старешине«.

Из ових чињеница се може закључити и то, да Његош није прекинуо школовање у Боки тога ради, што је дошао на Цетиње Симо Милутиновић за његовог учитеља, како пише у разним Његошевим биографијама, јер је Милутиновић дошао на Цетиње тек 25 септембра 1827 године, те је Његош био дошао из Бокe бар девет мјесеци прије Милутиновићевог доласка у Црну Гору.

Писмо митрополита Петра I од 20 јануара 1827 године и наведени његов додатак поуздано решавају још једно важно питање. Познато је, наиме, да се у нашој научној литератури налазе претпоставке и о томе, да тестамент митрополита Петра I, којим одређује Рада Томова за свога насљедника, није аутентичан. Тако је Стеван Перков Вукотић називао Врчевићу (ако је Врчевић тачно забиљежио његово причање), да су се сви црногорски главари »зачудили«²⁶⁾ када су 19 октобра 1830 године чули то из прочитаног им тестаmenta.²⁶⁾ Медаковић каже, да се причало по Цетињу како је Симо Милутиновић »написао лажно завјештање у корист младога Рада«, те је Милутиновића због тих прича »дуље времена крио у својој кући брат гувернадуров, Туза. док је први уватио згоду да утече«. Медаковић претпоставља да је та прича могла бити и истинита, а тврди да не може бити никакве сумње у то, да је Ђорђе Петровић »био прави и законски насљедник господара Црне Горе.«²⁷⁾ Медаковић није видио нелогичност једнога дијела свога излагања, наиме да Милутиновића крије у својој кући брат гувернадуров, а гувернадур је највећи непријатељ тестаmenta Петра I и његовог насљедника, младога Рада Томова.*) Да је, пак, фалсификовање тестаmenta било непотребно сасвим јасно излази из раније наведеног писма митрополита Петра, јер се из њега види да је Петар I још 20 јануара 1827 године мислио да Рада Томова одреди за свога насљедника, те није никакав »фалсификат«²⁷⁾ када се та иста одлука Петра I налази у његовом тестаменту од 18 октобра 1830 године. Никакво чудо, међутим, није, што митрополит Петар није својом руком писао опширни тестамент неколика сата прије смрти у својој већ навршеној бар осамдесетој години. Из стила тога тестаmenta ипак није тешко закључити, да он није Сима Милутиновића, већ митрополитов, а да Милутиновић није због тестаmenta морао бјекати и крити се, како каже Медаковић, може се закључити и по томе, што сам ја у својим рукама имао из цетињског архива Сарајлијином руком писана писма од 22 октобра и од 30 октобра, па 17 и 19 новембра 1830 године, а тестамент је, као што је познато, прочитан народу и главарима 19 октобра. Да Ђорђе Петровић није био 1830 године »прави и законски насљедник

26) Vršević: Ogranci..., 102.

27) Медаковић. П. II. Његош..., 48.

*) О Милутиновићевом бављењу на Његушкима изајтељу податко у издању с тестаменту митрополита Петра I.

Господара Црне Горе», како тврди Медаковић, о томе има такође јасних архивских доказа, као и о томе, да Ђорђевић није »провео сав свој вијек, имајући на себи чин ђаконски, са којим је и умро«. ²⁸⁾ Прво се види из писма митрополитовог руском конзулу Гагићу од 30 маја 1828 године, у коме Петар I пише и ово: »Касателно же мојега својеправнаго племјаника јеродиакона Георгија, находјаштас в столичном городје С. — Петербургје изволте моје мњеније доложит Министерству Иностранних Дјел, штоб јего там оставит жит на јего производ, када он несогласуетсја бит и здјелатсја мојим достојним прејемником в надлежаштем видје...« ²⁹⁾ Митрополит Петар је пристао да Ђорђевића разрјешити и духовнога звања, када је одлучно да пређе у руску војску, јер 1 марта 1829 године Петар I пише Гагићу поводом тога следеће: »Буди јему, что сам вибрал и как настојателно желајет: ја јего разрјешају сана духовнаго и при томже всеусердњејше мољус Всевишњему, да би јего стопи вездје и всегда направљал чтоб иј тјем Всевисочајшеје благопризрјеније заслужит возмог«. ³⁰⁾

Ма да се наведеним кратким додатком уз писмо митрополита Петра I од 20 јануара 1827 године могу ријешити неколика важна питања из Његошевог живота, ипак нам оно не даје тачно вријеме Његошевог одласка у Боку и повратка из Боке. Из њега се утврђује само то, да се Његош повратио из Боке прије 20 јануара 1827 године. Но ја мислим да се по архивским документима може, бар приближно, ријешити и питање, у које је вријеме Његош провео на Топлој години и по дана. Вјерујем да за ово питање може много користити једно писмо Ђорђевића Петровића, Његошевог брата од стрица и раније помињаног несуденог наследника митрополита Петра I. Писмо је од 6 јануара 1825 године, а писано је у Котору. Тим писмом Ђорђевић извјештава настојатеља манастира Стањевчића попа Јока Јовановића, да »у суботу партивамо у име Божије пут Дубровника...«, то јест за Русију, а субота је била 10 јануара. У постскриптуму Ђорђевић додаје пошту Јоку ово: »Поздравите, молим, Тома и Рада љубезно.« ³¹⁾ Ђорђевић је, дакле, почетком 1825 године отпутовао за Русију са својим пратиоцем Иваном Шпедијером. Ја из наведеног Ђорђевићиног постскриптума закључујем, да је тада млади Раде Томов још био код својих родитеља на Његушима, али вјерујем да га је митрополит Петар довео на Цетиње ускоро после њега Ђорђевићина одласка за Русију. Постоји још једно писмо Ђорђевићино, које може користити расвјетљењу постављеног питања у овоме чланку. Оно је од 7 јануара 1825 године, а послао га је Ђорђевић

28) Ibidem, 49.

29) Петњишки архив.

30) Ibidem.

31) Ibidem.

митрополиту Петру из Херцег Новог, гдје је био на путу за Дубровник. У почетку писма Ђорђије каже митрополиту: »И ово долази молити ваше високо Преосвјаштенство, да бисте се смилovali по вашој милости, како сам и прише писа Иванчику, да вас моли од моје банде за поради Вука малог, да бисте се смилова(ли) да га прифатите ту, тако вас јошт молим с овијем мојем листом да би се смиловало ваше високо Преосвјаштенство да га ту прифатите, да би му Јосиф штогође прикажева. И надам се у ваше милосердије да ћете га прифатити и на њега се смиловат, да би ту штогође поучио...«³²⁾

»Вуко мали«, о коме је ријеч у наведеном писму, јесте најмлађи Ђорђијин брат. Нијесам могао утврдити када је Вуко рођен, али знам да је био млађи но Раде Томов. То ми је познато из једнога Његошевог писма од 20 децембра 1836 (2 јануара 1837) године, у коме Његош пише да средњем брату Ђорђије Петровића, Машану Савовом, 1826 године »није било више од тринаест година«.³³⁾ Знами да је Машан Савов био вреник Његошев, јер је и он био рођен 1813 године, а најмлађи брат Ђорђијин, Вуко, онда је морао бити млађи од Његоша. На основи ових чињеница, ево до каквих сам закључака дошао. Митрополит Петар је био најприје изабрао за свога насљедника Митра (Димитрију), најстаријега сина свога најстаријега брата Стијепана Маркова. Када је Митар рано умро, онда је митрополит узео за насљедника најстаријега сина свога средњега брата, Ђорђију Сава Маркова. Правдољубиви и стари митрополит није могао почетком 1825 године, приликом Ђорђијина одласка у Русију ради школовања, узети одмах и најмлађег Ђорђијина брата Вука да га школује на Цетињу, јер би то дојста била неправда према најмлађеу митрополитовом брату Тому Маркову. И да није раније о томе мислио, вјерујем да су молбе Ђорђијине о Вуковом школовању на Цетињу могле потстаћи митрополита Петра, да је дужан указати потребну пажњу и дјеци свога најмлађега брата Тома, који је тада имао три сина. Најстарији син Томов, Перо, тада је већ био одрастао, а межда и ожењен, најмлађи, Јоко, имао свега три или четири године, те је једино избор могао пасти на средњега сина Томова, Рада, који је почетком 1825 године имао 11 година и 2 мјесеца. На основи изложенога претпостављам, да је митрополит Петар довео младога Рада Томова на Цетиње у почетку 1825 године, то јест одмах послје Ђорђијина одласка у Русију.

32) Ibidem.

33) Т. Букић: Његош и бечка дипломатија — *Летопис Матице српске* за мај—јуни 1940, 349—350. — Межда је Његош Машану, ради бљеог оправдања, смаљно коју годину, јер је Машанов син Крсто 1857 године најавио, да је 1842 године био у 15-ој или у 16-ој години (Д-р Владан Ђорђевић: *Црна Гора и Аустрија 1814—1894*, Београд 1924, 120), али ја нијесам могао доћи до поузданијих података о Машановој години рођења.

У цетињском манастиру, код свога мудрог и искусног стрица, сигурно је млади Раде Томов брзо савладао све што су му могли дати цетињски калуђер Мисаил, а можда баш и Јосиф из писма Ђорђије Петровића, као и митрополитски секретар Цек. Није много требало Раду Томовом ни да савлада оно што му је могао дати калуђер Троповић на Топлој код Херцег-Новога, те тачно каже Љубомир Ненадовић о његовом учењу на Цетињу и у Боки: »Раде је остао на Цетињу да се књизи јучи... Одмах о почетка читање му се допало и врло га занимало. Поред све своје врло живе и несташне младости, прочитао је све књиге што су у манастирској библиотеци биле. За кратко време знао је оно-лико, колико су знали и они шо су га учили. Стари владика пошље га у Боку Которску, у манастир Савину, код Новога. Не и ту не имађаше таквих учитеља, које за кратко време својим читањем у науци није превазишао. Са житијама светих отаца у манастиру се није могао задовољити! Он је узајамљивао светске књиге из вароши и читао их... Кад се вратио на Цетиње, донео је собом нових различних књига. Желео је још учити, али нико није знао начина...«³⁴⁾ Ово је, мислим, најјернија слика Његошевог учења на Цетињу и у Боки. С обзиром на Његошеву ријетку интелигенцију и способност, доиста се може тврдити, да је за неколико мјесеца савладао на Цетињу оно, што му је могао дати калуђер Мисаил и секретар митрополије Цек. Он би свакако за неколико мјесеци могао савладати и оно, што му је могао дати топалски калуђер Троповић, да се није радило о припреми његовој за владичанско достојанство (већ током 1826 године почео је митрополит Петар I добијати из Русије жалбе на Ђорђију Петровића), а томе се много могло научити у манастиру Савини. Достигнићевом »втором Јерусалиму«. Није Његошев учитељ Троповић био таквих способности, да се за њега може рећи »учени монах«,³⁵⁾ а још мање да је његова школа била »за васпитање младих људи жељних знања и науке«,³⁶⁾ јер Троповић доиста »не имађаше никакве правилне науке«, како је још 1877 године тврдио Светислав Вуловић.³⁷⁾ Бар се у најновије вријеме не би смјело о Троповићу напамет писати, када су још прије десетак година објављена о њему важна архивска документа, из којих се види да је он био »самоук«, да је »оскудан у учности«, да »није велике способности«, да васпитање које је добио у манастиру Савини »није било него површно« и да Троповић »познаје српски.

³⁴⁾ Љубомир Ненадовић: О Пригорцима (Писма са Цетина 1878 године). Београд (издање Српске књижевне задруге) 1929, 121—122.

³⁵⁾ Горски вијенац са коментаром Божидара Ковачевића, Београд 1940, стр. XIV.

³⁶⁾ Цетињска Побједа од 26 јануара 1947, стр. 6.

³⁷⁾ Чулићева Годишњица књ. I (до Годишњица пијесам могао доћи) и Вуловићева Целокупна дела I, 81.

a nešto malo i italijanski jezik.«³⁹⁾ Ovo su podaci koje su dali o Troповићу 1822 godine dalmatinski episkop i kotorski načelnik, te su sigurno pouzdani i tačni. On, dakle, nije mogao mnogo dati darovitome i radoznalom Његошу, a podaci o kasnijem Његошевом животу potvrђују nam, da mlađoga Његоша nije moglo mnogo interesovati ni ono što se učilo у Троповићевој школи, јер се у тој школи учило само ово: часловац, psaltir, црквено пјовање, рачуница и италијански језик.³⁹⁾ Да Његош nije iznio много теолошког знања из Троповићевог школе види се и из његовога одговора Вуку Караџићу, када га је 1847 године упућивао да се за благослов његовога превода Светога писма обрати српским владикама у Угарској, »који су учили и познају сва црквна правила и каноне«⁴⁰⁾, а мало касније пише Вуку, како му други послови не дозвољавају »да се оном науком како би требало занимам, с тога и моје мјеније не би важило ништа као неопитно и неосновано.«⁴¹⁾ Да, пак, nije iznio много знања италијанског језика из Троповићевог школе може се закључити по томе, што ни крајем 1833 године nije још знао до само »пнешто« или чак и »врло мало« италијански.⁴²⁾ Оно што је нарочито интересовало мlađoga Његоша он, сигурно, nije могао наћи у Троповићевој библиотеци, јер тршћански учитељ Владисављевић у већ наведеном писму од 20 децембра 1833 године тачно пише епископу Рајачићу, »да се овај мlađи још от мирскога чина јако заљубио у читање књига српскиј и рускиј. По ономе, као што сам могао познати, nije иј само читао, него чисто и напамет изучио, тј. тако запамтно, да многе комаде из различниј летописа и напамет знаде рецитирати и о њима доста лепо судити. Особито му је мила поезија и српска и руска, коиј је заљубљени читатељ.«⁴³⁾

На основи изложених података може се сигурно тврдити, да је даровити Раде Томов могао лако за годину и по дана научити све што је знао да му каже самоук Троповић и што га је нарочито интересовало од црквених обреда. Како је већ почетком 1827 године био завршио школовање у Боки, мислим да је онда Његошево школовање на Топлој углавном било од средине 1825 до краја 1826 године. Ово су само моћи приближни закључци, али

³⁹⁾ Прото Љубо Влачић: Учитељ Његошев Јосиф Мркић Троповић — Поповићеви Прилози књ. XVII, св. 2, стр. 247—248.

³⁹⁾ Томо Ж. Поповић: Калуђер Јосиф Троповић, учитељ владике Рада — Босанска вила за септембар 1910 (Год. XXV, Број 18 и 19), стр. 278; парох топаљовки Марко Ђ. Станишић: О школовању владике Рада на Топли код Херцеговога — Споменница манастира Савине, Котор 1930. 36.

⁴⁰⁾ М. Медаковић: П. П. Његош..., 127.

⁴¹⁾ Вунова преписка VI, 368.

⁴²⁾ Д-р Петар Келеџић: Његош у Дубровнику 1833 године — Гласник Скопског научног друштва књ. XXI, Скопље 1940, 86 и 88.

⁴³⁾ Летопис Матице српске за новембар—децембар 1936, 316 и Записи XVII, 233.

вјерујем да се они ипак неће много измијенити даљим проучавањем Његошевог живота. Ово би се слагало и са већ наведеним и негата сасвим поузданим сјећањем убљанског пароха Митра Васиљевића, да је »неће 1825 или 1828 године« видно младога Његоша на ручку у манастиру Савини.

Послије повратка из Троповићевог школе Његош је стално био на Цетињу код свога стрица митрополита Петра. Ту га је нашао Симо Милутиновић Сарајлија, када је 25 септембра 1827 године дошао на Цетиње. Митрополит Петар искористио је случајни Милутиновићев долазак, те га је употребљавао за разне послове. Када је требало био му је лични секретар, па је преписивао већ тешко читане митрополитовом дрхтавом руком писане концепте, или му је митрополит диктирао текстове честих писама за пограничне аустријске власти и за руског конзула Гагића, а можда му је давао да и сам припреми текст појединих писама. Вјерујем да је ово задње било врло ријетко, јер у једном Милутиновићевом руком писаном концепту од 31 марта 1830 године види се да му је митрополит својом руком исправљено неколико мјеста. Прва од тих Милутиновићевих грешака била је доиста бесмислица, јер је он овако почео писмо которском поглавару: »Објехъ денахъ подали суми Черногорциъ сви общински едно прошење...«, па је митрополит три подвучене ријечи превукао и доврх њих својом руком написао: »главари от Катунске Нахије«. Милутиновића је митрополит шиљао и као свога изасланика у разна завађена племена, што се види из очуваних докумената цетињског архива, на која је Душан Вуксан давно скренуо пажњу.⁴⁴⁾ Тако је 5 јуна 1829 године митрополит Петар послао Чевљанима и Цуцама »господина игумна Мојсеја и господина Симе Милутиновића«, који ће их молити од митрополитове и од своје стране, да даду Бјелицама »тврду непоколебиму божју вјеру до Митровадне«, а 2 јула исте године поп Сава Пламенац опширно извјештава Митрополита »о дошавствију Симе Милутиновића у Црмницу«, који је, као изасланик митрополитов, дошао ради развара између Сотонића и Бољевића. »И ми смо кренули ш њим неколицина и стали смо се шест Бољевићех а шест Сотонићех и Симо међу нама и стади смо се разговарати да вјеру учинимо...« Главари се нијесу могли погодити до када ће ухватити вјеру (да ли до Иллинадне, или до Госпођинадне, или до Поклада или до Митровадне), па се поп Пламенац жалџ митрополиту да »Симо држаше руку све пут Сотонићех«, те је Пламенац »опет Сима врнуо с Вира у Сотониће... да би главари измакли ову

⁴⁴⁾ Записи I, 176. — Није тачан избором митрополит Петар »пренео велики део државних послова« на Милутиновића, ипак је Милутиновић »поред владике, а још се мање може рећи да је Милутиновић био »врховни судија« и »у неку руку и министар спољних послова« — јавно пише на једном мјесту Милан Никוליћ (Поповићев Прилози XVIII, Београд 1938, 113).

вјеру«. На крају писма Платонац каже: »Нијесу могли учинити ништа, пак сам чуо да је ваш Симо говорио да ћу ја на душу ово зло имат, кои мислим и по дневи и по ноћи како се би ово зло прекинуло, Бог ми сједок...«⁴⁵⁾

Милутиновић је, дакле, поред других послова учио и васпитавао младога Његоша. О томе раду Милутиновићевом Душан Вуксан није могао наћи у цетињском архиву никакве податке, сем једну својеручну Његошеву биљешку о главним правилима интерпункције, за коју Вуксан претпоставља да је могла бити »рађена под упуством Симицим«.⁴⁶⁾ Ја сам такође мишљења, да је ова Његошева биљешка могла бити диктирана од Милутиновића, јер да је преписана из неке штампане књиге, свакако би морала бити правилније написана. Поред тога ријечи »сутра« и »нисте« сигурно су тако написане под утицајем Милутиновићевим, или по његовом диктату. Ту биљешку је Његош писао на полеђини копије једнога писма митрополита Петра Бјелспавлићима од 13 фебруара 1828 године. Мислим да ће ова бити корисна за питање о коме је ријеч у овоме чланку, па је доносим у цјелости, вјерно Његошевом тексту:

„Точка полагајесе на концу періода; и кога цјела мисль наша безъ доданія Другихъ речении разумѣтисе може, на примѣрѣ Явасъ молимъ, да бы сте сутра къ мени дошли*); овоє цѣли смисль, затосе посліє дошли полагаје точка.

Двоєточіє употребљавасе, когда или чужде ріечи наводи*). Напримѣрѣ онъ міє отъѣствовао: меніє весма жао, да вы къ мени дошли-нисте. Оно се полагаје тако иусрједи великихъ періодовъ.

Точка со Запятою полагајесе между различне менше членове, кои вси единъ періодъ саставляю, на примѣрѣ њѣгова добродѣтель есть само виѣшна; онъ се самъ хвали; онъ е ветъ многе преизрїо. Знакъ ован постављасе такожде и между два члена, отъ коихъ втори изъ я снѣва перваго. Онъ е достоѣниъ похвале; ибѣе онънам доста добра сотворио.

писа раде петровиць Његошъ

На Цетињ
1828* *)

Учећи код самоука на Цетињу и на Топлој, па опет на Цетињу код самоука Милутиновића, Његош није могао благовремено научити чак ни најосновнија правила интерпункције, те та правила, као што је познато, неће ни касније темељно савладати. У томе му, дакле, није ни Милутиновић много помогао за вријеме свога бављења на Цетињу, од краја септембра 1827 до средине

⁴⁵⁾ Цетињски архив.

⁴⁶⁾ Записи I, 175.

*)) Била је запета, па је преправљена у тачку. За нека слова тешко се одлучити, да ли су мала или велика.

⁴⁷⁾ Цетињски архив и Записи I, 174.

марта 1831 године.⁴⁸⁾ Но из једног Милутиновићевог писма из краја септембра 1827 године, којим из неке ловћенске пећине моли митрополита Петра да га прими код себе, може се закључити, да Милутиновић није ни могао Његошу много помоћи у томе погледу. Колико ми је познато, ово Милутиновићево писмо није данас објављено, те ћу га дословно навести, са свима одликама Милутиновићевог оригинала, јер ће се из њега тачно видјети колико је Милутиновић могао научити Његоша из граматике и синтаксе српскога језика, као и то, да митрополит Петар није звао Милутиновића нити да му буде секретар, нити да буде учитељ младоме Његошу, како обично пишу Милутиновићеви и Његошеви биографи. Ево текст тога Милутиновићевог писма:

Ваше

Высокопреосвященство
Милостивѣйшій Господине

Двоакій Архіпастырю,

Найважнїя дико, похвало, и обрадо Српска!

Бог вамъ дао и одъ мога живота данах.

Ево недѣља цїела има како самъ сзео изишо за дѣти к' вама, па, чувајући да вам неучиним и најмањѣ бригае за ме коме што одговарати, задржосам се за то време овђе у потањ, је ме нитко ни гдио ни чуо ни е, до данас сви брат, кои вамъ ову књигу донесе; ја сам и вѣму рекао и при кричао да никоме он за ме неби што казао ни одкрио до само Вама, пак Ђы као общеСрбскїи Благодѣи како и за ме „Јурола Христа рада“ *) невредите; само немојте одуљити бога ради! немојте знаи како ми е. Досадасте уздам се долѣ на питањ за ме одговорили (ако е послѣдовало) да ме у Васъ вејма, и права Вам' је речъ; а одаздъ сво уста: „Дошао к' мени изъ Скадра!“ пак миръ и пири, а нејмаю ме порад' шта правицомъ ни за слаку потегнути; ерѣ у свему њову царству никада ништа зло ниесамъ учинио, а Турски самъ по Паспорту издајникъ но зарѣ штосамъ Србинъ, те овај и ов кїи, пак самъ у њиме заживе ривности и подантїчества очима кривъ и штосамъ живъ — но ја с на пасю, неби ни лисиле камол' вука било. У кратко вѣмъ велико: Мое намїеренѣ чулисте одъ Цицкула и одъ Кнеза Рада, осимъ тога ни трукна штете ни брига од мене имати вѣдете бже емац, и мое чистѣйше Народолобие, и кѣ Вама безиредљиво приверженостъ и високопочитанїе. Послѣ свога презрїте ме и као Србин Србина не оставите без никакве нужде пропанути еводе, већ наредите по истоме књигованју да вѣмъ дођемъ тайно обнѣте оли јавко оли преобученъ подъ Црногорску; та я могу изъ какаре неизлазити ни за пол годна та, и ово нек' је речено, но е на сваки начинъ сувише иштасе збогъ мене бояти И да ни за што друго, саремъ за то ме изведите к себи, да Вамъ покажемъ и прочитамъ Трагедию „Обилићъ“ којесамъ овди сочинїо за ово недѣљакъ данахъ ништа едући**, а даждевице пиѣни. Ово је цїела божїа истина, но по истоме пешљайте ми и кою кртолу, да привиме залогаемъ у Црно-

⁴⁸⁾ Његош пише Гарићу 18/30 марта 1831: „Што ме питање за Господина Олмоона јучер су послали њавари да га ћерају с Цегуна, зашто су му много путах и ја и они писали да дебе свамо, али је све то кад њега било ништа. Али како је чуо да нду гларари утекао је у Боку Которску и стонен не знаме куда ће“ (Цетињски архив). — Нетачни су, дакле, наводи неких писаца (Вуљскић, Грчић и др.) да је Милутиновић био у Црној Гори „пет годинах, јер је био тачно од 25 септембра 1827 до 17 марта 1831, тј. петине три и по године.

*) У оригиналу тако, мјесто „ради“.

** У оригиналу, мјесто „и едући“.

гори заложимъ изъ Ваше свете и Очинске руке, и бог зна хоћу л' моћи п'ше, дотлесамъ ослабио силама одъ испоста, но здравсамъ иначе и духомъ весео, тешиmse*) кадсамъ близу Васъ; та изволте ми отворит' Отеческа в'дра Ваша као достојноме сину и завичајцу својме, пак ђу ја макар изганизати до тамо јошъ и овлико гладан.

Сербинства ради ме неоставте прованути вако! а жудећи Вас. За честь себи држимъ и за највишу срећу назватисе моћи

Ваш, највећи мой господине
Обићј Сербскій Благодѣю
свимъ срцемъ и душомъ
усердствователь
Симеонъ Милутиновићъ
Сарајлиа родомъ.

У пустињи незнам кога числа 1827. г.

Извинте велудушно без столасамъ и на колѣну я тугу и муку своју писао, само да ме богъ и ви чуете.⁴⁸⁾

Овим писмом се јасно решавају два питања из Милутиновићеве биографије. Прво је нарочито важно, а наиме да митрополит Петар није звао Милутиновића нити да му буде секретар, нити да буде учитељ младоме Његошу, већ је Милутиновић стварно »дошао незнан и незван у Црну Гору«, како је причао Светиславу Вуловићу један Милутиновићев савременик »по казивању самога Симака.⁵⁰⁾ Истовремено се утврђује, да је Милутиновић написао трагедију Милош Обилић прије но је дошао на Цетиње, те је нетачно Вуловићево тврђење, да је Милутиновић по доласку на Цетиње пошао »у септембру под Ловћен« и за осам дана написао ово своје дјело.⁵¹⁾

Наши се научници не слажу у питању, колико је Милутиновић користио Његошу за вријеме свога бављења на Цетињу, а то је основно питање када је ријеч о Његошевом школовању. Тако, на примјер, Светислав Вуловић је писао: »Што се српска књижевност данас дичи поезијом Његушевом, половина је Симине заслуге. Песник-педагог могао је свога ђака само песником издигнути; а песничка душа Његушева није могла ни пожелети бољег учитеља.«⁵²⁾ Тумачећи Његошев стих »Ти м' уведе поглед први у зрачнијем просторима«, који се налази у Његошевој пјесми Спровод праху С. Милутиновића, д-р Лазо Томаковић пише: »При поглед у зрачније просторе — значи опште образовање. Ту је историја са географијом и митологијом, филозофија и физика са природнијем наукама.«⁵³⁾ Пјевле Поповић чак претпоставља, да је Милутиновић за Његошево васпитање узео

⁴⁷⁾ Ова ријеч је нејасна, мислим да најбоље одговара.

⁴⁸⁾ Цетињски архив.

⁵⁰⁾ Чупићева Годишњица II, 329 и Вуловићева Целокупна дела I, 200.

⁵¹⁾ Годишњица II, 207 и Целокупна дела Вуловићева I, 104. — Сам Милутиновић каже, да је трагедију Обилић написао у подлужанској колиби више одорског заседа Шкаљерах (треба Шваљерах — Р. Д.) од 12 до 20 септембра 1827 (Вуловићева Целокупна дела I, 82, нап. 1), а на Цетиње је дошао 25 септембра.

⁵²⁾ Годишњица II, 329—330 и Вуловићева Целокупна дела I, 201.

⁵³⁾ Д-р Лазо Томаковић: Петар II, . . . 4.

програму ондашње Велике школе у Београду, који је у овоме случају могао обухватати »прве основе етичке, општу историју, земљопис са статистиком, моралне поуке, можда основе права«, додајући уз то, да је Милутиновић за Његоша »био богат извор знања и искуства«. ⁵⁴⁾

Ја, међутим, вјерујем, да су у праву они Његошеви биографи, који тврде да Милутиновић није имао никаквога програма ни система као Његошев учитељ и васпитач. Међу њима је и Љубовић Ненадовић, који је сигурно у Италији разговарао са Његошем и о Милутиновићу и његовом бављењу на Цетињу. Ненадовић у опису Милутиновићевог доласка на Цетиње каже, да је обећао Рада Томова васпитати шпартански, тј. »да подноси глад, жеђ и сваку витешку невољу«, на што му се Станко Стијепољ Петровић из свега грма насмјехо и додао: »Бога ми, Симо, немашашта томе нас учити; то сваки Црногорац зна мимо све друге људе.« ⁵⁵⁾ Мало даље Ненадовић наставља: »Сима остане на Цетињу. Раде и још неколико младих Црногораца постану његови ученици. Симиња школа није имала озабоченог часа и места. Његова наука, као и васцели његов живот, нису имали никакве системе. Као Платон, он је своје ученике учио шетајући по зеленим ливадама и у хладовинама испод гранатих дрвета. Каткад у десет минута говорио им је: о грчким боговима, о сејању кромпира, о Круговој филозофији и о Хајдук-Вељку. Причао им је о јунацима из старог времена, као да су јуче живели, као да се с њима лично познавао. Ученици његови радо су га слушали. Он је био њихов друг и пријатељ. Гусле, песме, гађање из пушака, биле су њихове заједничке забаве. Заједно су са својим учитељем трчали, скакали, бацали се камена с рамена и рвали се...« ⁵⁶⁾ Јован Скерлић такође тврди, да Милутиновић није могао дати Његошу »каква позитивна и срећена знања«, јер је »сам мало што учио«, а читао је »на дохват и по случају«, те је његово знање уопште било »невелико, несистематско, несигурно и хаотично«. ⁵⁷⁾ Д-р Владислав Торовић је у једном предавању о Његошу такође додирнуо ово питање, па изрично каже: »Сима је био својој неуравнотеженој природи могао бити све пре него ли добар васпитач. Он сам био је, зна се, потпуно самоук и Његош код њега није могао добити много стварнога знања«. ⁵⁸⁾

Јован Скерлић је вјерно изнио карактер Сима Милутиновића и све његове настраности. Међу да би сву ту карактеристику било корисно навести, ја ћу само донијети ових неколико реченица:

⁵⁴⁾ Павле Поповић: Млади Његош — *Расправе и чланци* (дн. 268 и 289 Српске књижевне задруге), Београд 1939, 201.

⁵⁵⁾ Љ. Ненадовић: *О Црногорцима*..., 123.

⁵⁶⁾ *Ibidem*, 124.

⁵⁷⁾ Скерлић: *Op. cit.*, 177—178.

⁵⁸⁾ Само сам могао доћи до оцимата Торовићевог предавања у Политици од 21 јуна 1934 г.

»Он ништа редовно и потпуно није учио, а бавио се свим и свачим... Његове идеје мутне су, замршене, чудњачке... Он није био ведра глава... Он врло често није знао шта говори, и сва је вероватноћа да је хитимично говорио заплетено и мутно да би давао утисак генијална човека. Стил му је тежак, нејасан, често сасвим неразумљив... Он речима које имају свој смисао даје смисао који се њему свиди... Свему томе треба додати: реченице испрекидане, изломљене, сажимале, недовршене, уврнуту синтаксу, прекинута излагања мисли, невезаност у идејама, крајњу невештину у композицији, злоупотребљавање митологије... То је био човек без икакве равнотеже у духу, пуст и пометен...«⁵⁹) Треба подсјетити и на позната Милутиновићева тумачења разних ријечи: Марко значи *Тко мари или мари ко*, а може и — *зачим пође*; газда — *што гази да*; Саконтала значи *закон дала*; Мухамед — *муха и мед*; Морлак — *онај који лако сноси море* итд.⁶⁰) Код Скерлића имамо и једну прегршт ријечи из Милутиновићевог фантастичног речника, као што су: *снмјер*, *скул*, *зив*, *кобељевац*, *одривак*, *шифљикар*, *мерило*, *наткенац*, *зборавица*, *свјерак*, *јурстак* итд.⁶¹) Ове и њима сличне Милутиновићеве »оригиналности« и »генијалности« може радознали читалац наћи у наведеним дјелима, која су и данас доста приступачна, па ћу навести још само једно Милутиновићево »тумачење« из његове данас врло ријетке Пјованије. Оно се налази уз једну народну пјесму, која је иначе доста смућена, а забиљежио ју је Милутиновић за пријеме бављења на Цетињу од Илије Средановића, из Доброског Села код Цетиња. Пјесма се зове »Освета Црне Горе«, а у њој се налазе и ова два стиха: »Бијела је Вила дозивала / Из Лауре Турске Калауре«. Ево цео Милутиновићев коментар уз задњи стих, са свим особинама оригинала, сем што сам текст транскрибовао данашњим правописом:

»Лаура; ријеч за што је ођен казаћу, и ако непогодим некимисе опрости постепенију незрелу и писку: Караула што и овди Караура, турска је ријеч и значи спржара, ћесе и окленсе чува ил' чека нешто; а Лаура, име оне дивне, Љепотице, Талијанке, коју је Тасо, Поета, љубвом својом овјечило, која је при томе свему туђа била и остала; овди се та ријеч узима именом Идеала Турске вјере, мудрости и врлости, ка којој се толикосилно и знатно-слијепе памте Мухамедањи, но им је, како то име туђе

⁵⁹) Скерлић: *Op. cit.*, 157—158 и 161—162.

⁶⁰) *Ibidem*, 158; уп. Годишњица II, 338—339 и Вуловићева Целокупна дела I, 213—214. Саконтала или Сакунтала је те позната драма индиског пјесника Калидаса, а назив Морлак употребљаво се често мјесто назива Влаха, како су звали далматински варошани и острвљани свакога сељака и пастира на копну (Жирчек: *Историја Срба I*, 112).

⁶¹) Скерлић: *Op. cit.*, 161—162.

овди свједочи, све туђинка вештачественошћу, то јест: Како им је вјера празна и сујетна, тако и врлост и слава.«⁶²⁾

Када је Милутиновић овако »тумачио« у једном 1833 године штампаном дјелу неко свакако погрешно забиљежено брдо са тврђавом (можда се мислило на Леутар, брдо више Требиња) и од њега начинио Тасову »Лауру«, онда је лако погодити каква је све »тумачења« давао сиромашу Његошу у разним усменим разговорима за вријеме бављења на Цетињу. Сигурно је, дакле, да Милутиновић није могао дати младоме Његошу правога научног знања, нити нека озбиљна и тачна тумачења проблема који су интелигентнопа, даровитога и радозналога Његоша интересовали. Још мање је Милутиновић могао бити васпитач по неком систему и одређеном програму, већ је баш у духу Милутиновићеве »педагогије« било његово »шпартанско васпитање«, по коме су се учитељ и ученик натијецали у томе, ко ће дуже трчати бас по Цетињу и његовој околини, ко ће више гледати у јако лјетње сунце, ко ће лакше поднијети глад и жеђ и томе слично.⁶³⁾ Само таквоме васпитачу могао је шеснаестогодишњи Његош заказати један »двобој«, намјерно изазван од Његоша због свађе око питања да ли су бољи јунаци у Црној Гори или у Србији, којом је приликом Његош пробао »јунаштво« Милутиновићево избацивши скоро сав прах из фишека, да зрно не би могло ударити Милутиновића.⁶⁴⁾

Из изложенога се сигурно може закључити, да је такав васпитач морао често пута погрешно обавијестити и упутити свога младога ученика и замутити му многе појмове, које је Његош морао касније да пречишћава, те се мора признати да Ненадовић претјерује када каже да је Милутиновић био за Његоша »једна жива енциклопедија, једна у свако доба отворена књига; могао му је на свако питање одмах одговорити и опширно о свем и свачем приповедати.«^{64а)} Можда му је, дојста, могао »на свако питање одмах одговорити«, али је за Његоша било много важније како ће му, но да ли ће му на постављено питање одговорити, јер је много гори несигуран или нетачан одговор, но никакав одговор. Тога се Његош морао често сјећати, нарочито док су му били свјежи утисци Милутиновићевог васпитања и разних његових »тумачења«, јер ја друкчије не бих могао разумјети Његошеве ријечи из писма које је 8/20 јуна 1831 године упутио руском конзулу Гагићу, у коме говори и о рукопису Милутино-

62) Пџавија црногорска и херцеговачка, собрана Чубромъ Чойковићемъ Црногорцемъ, честь прва, у Будиму 1833, стр. 86, нап. друга.

63) Љ. Ненадовић: О Црногорцима, 124—126; *Годишњица* Ц, 330, а упор. и 339—340; Вуловићева *Целокупна дела* I, 202, упор. и 214—215.

64) *Голубица* V за 1843/44 г.; *Записи* XVIII, 250—251; Ненадовић: О Црногорцима, 126—127; Вуловић: *Целокупна дела* I, 82—83.

64а) Ненадовић: О Црногорцима, 127.

вишеве **Историје Црне Горе**, па каже и то, да је ту књигу »написао **вртоглави Милутиновић**«. ⁶⁵⁾ Није о Милутиновићу тако мислио само његов ученик, млади Његош, већ и његов одлични познавалац трезвени Вук Караџић, који је за Милутиновића писао да је пошкропљен »лудотворном водом«. ⁶⁶⁾ Један објективни сарадник **Летописа Матице српске** овако је почео приказ од Милутиновића скупљене збирке народних пјесама и објављене 1833 године под насловом **Пјеванија црногорска и херцеговачка**: »Кад би човек о свему што је у овој књиги укоравања достојно говорити ктес, морао би дванут веће критическо дело него што је ово написати. Тако сметени(х) и сплетени(х) поњатија, таке стужне смеше у језику каква је у придодатима у књиги овој Г. Милутиновића изјасненијама, ингди, ни у самог истог Г. Милутиновића другим списанијама нема... то се описати неможе, веће само онога коме напредек изобразенија народњег језика на срцу лежи до разгњевљенија доводи. Вечита штета да Г. Милутинович то немери. Штета тако изрјекти дух тако неустројен да је.« ⁶⁷⁾ Чак је и сам Милутиновић признавао, да нема разумевања теже у духу, а 1818 године писао је о своме »безумију« и својој »махнитости«. ⁶⁸⁾

За вријеме Милутиновићевог бивљења на Цетињу, Његошу се била дала прилика да настави своје школовање у једном великом европском граду. То је било 1829 године, када је на Цетиње дошао један богати енглески путник, коме се млади Раде Томов тако допао, да је хтио истог одвести у Лондон и школовати га о своме трошку. О томе Енглезу пишу три Његошева биографа: **Ненадовић**, **Медаковић** и **Ровински**. ⁶⁹⁾ По **Ненадовићу** би излазило, как да је то било прије Милутиновићевог доласка на Цетиње, док је **Медаковић** тачно навео годину у којој је овај Енглез био на Цетињу. Обојнца се слажу да је, да стари митрополит **Петар I** није пристао на предлог овога Енглеза тога ради, што се бојао од Његошевог васпитања у »туђему свијету», јер је **Петар I** жедно да Његош »остане прави Црногорац», а »ко се у младости навикне на европске обичаје, тај не може задовољно живети у овим мучним горама« — каже **Ненадовић**. Ма да у архивским документима која говоре о томе енглеском путнику из 1829 године нема помена да је жедно водити Његоша на школовање, веће бити сувишно саопштити их у овоме чланку. То неће бити сувишно и тога ради, што је он обећао митрополиту **Петру I** да ће писати о Црној Гори, па би тај његов опис требало тражити, ако је он успште објављен. О томе Енглезу руски кон-

⁶⁵⁾ Цетињски архив.

⁶⁶⁾ **Скерлић**: *Op. cit.*, 162.

⁶⁷⁾ **Сербскиј летопис** за год. 1833, частица четврта, Будим 1833, 159—160.

⁶⁸⁾ **Скерлић**: *Op. cit.*, 158.

⁶⁹⁾ **Ненадовић**: *О Црногорцима*, 122; **Медаковић**: *П. П. Његош*, 38—39. **Ровински**: *Петр II* . . . , 186, напомена.

аул из Дубровника Гагић пише 1/13 јуна 1829 године црногорском повјеренику у Котору Ивану Поповићу. Неки енглески путник, звани Барнет, који путује из радозналости по Азији, Африци и Европи, дошао је преко Беча и Далмације овдје прије три дана, пише Гагић, те прекосјутра жели поћи за Котор, а одатле у Црну Гору, јер се жели видјети са црногорским митрополитом. Када је Барнет саопштио своју жељу Гагићу, молио га је истовремено за препоруку митрополиту Петру I, што је Гагић и урадио. Истовремено је Гагић савјетовао Барнета, да се из Котора писмено јави митрополиту и каже му своју жељу, али да не иде у Црну Гору прије но добије од митрополита одговор и људе, који га отпрати до Цетиња и навраг до Котора. При крају писма Гагић моли Поповића да благовремено о овоме извјести Петра I, те ако се ријечи да прими овога странца нека предузме потребне мјере, јер »добро је бити учтив, али је још боље бити опрезан« — завршава Гагић, молећи Поповића да га о свему извјести.⁷⁰⁾ Петар I је сигурно радо примио овога ријетког путника, јер већ 10 јуна пише Гагићу баш по Барнету. Копију тога писма нијесам нашао у архиву, али се то види из једнога постскриптума на Гагићевом писму од 15/27 јуна, у коме пише Петру I да је јуче срећно дошао у Дубровник енглески путник Вилијам Барнет и донио Гагићу митрополитово писмо од 10 јуна, па наставља: »и не престаје са усхићењем о Вама говорити, хвалећи уопште све што Црној Гори припада. Мени је драго, што је овај странац тако доброга мишљења о Црној Гори, а особито о Вама, највише зато, што ће он из свога честољубља као први Енглец који је у Црној Гори био, како он каже, с добре стране описати карактер Ваш и свих Црногораца, супротно свакога досадашњег пакоснога и пристраснога описа.«⁷¹⁾

Предлог овога енглеског путника није се остварио, те је Његоша и даље васпитавао самоук Миндутиновић. Но сигурно ће младоме Његошу за тешко бреме које је примио на своја млада леђа 19 октобра 1830 године више користити проведено вријеме послвије повратка с Топле код свога стрица, у манастиру на Целину, но све што је научио од својих учитеља. Искусни и мудри митрополит Петар могао му је дати много корисних упутстава и савјета, а могао му је дати из своје библиотеке и доста вриједних и корисних књига на читање.⁷²⁾ Поред тога он га је вјежбао и у народним и државним пословима, јер су се и до данас сачувале у цетињском архиву разне копије писама Петра I, које је писао Његош по диктату свога стрица или преписивао са његовога концепта.⁷³⁾

⁷⁰⁾ Цетињски архив. — Ровински (Петар II, 186. нал.) дјелимично наводи ово писмо, али му је погрешан датум (1 јуна, а треба 13 јуна).

⁷¹⁾ Цетињски архив.

⁷²⁾ Уп. зборник Цетиње и Црна Гора, Београд 1927, 209—212.

⁷³⁾ Записи I. 175 (штампарска грешка је »1830«, а треба 1829) и 176.

Његош, дакле, није био срећан да добије систематско и стручно образовање, већ су га стално пратили учитељи самоуци, те се сигурно на њега најгачније односе ријечи игумана Теодосија Мркојевића:

»Самоук сам, ако итељод зналам;

По буквици учио сам кизагу.

По људима учио сам смјет.

По звјездама и божословију...«⁷⁴⁾

Но, поред свега тога Његош је ипак »све правце мудровања који су се за три хиљаде година међу људма подигли и пали сам својим размишљањем, у самом себи, у својој цетињској самоћи, стварао и обарао, док није изишао на чистину где су стојали тадашњи учени људи.«⁷⁵⁾ То је могао постићи само благодарећи својој ријеткој интелигенцији и ванредној жељи за знањем и науком, те је, поред свих свакодневних народних и државних брига и послова, за пријеме од ступања на столицу митрополита и господара Црне Горе до смрти (1830—1851 г.) милионе културних Европљана претекао својом образованошћу и културом, као што их је био претекао својом љепотом и висином.

Ристо Ј. ДРАГИЋЕВИЋ

⁷⁴⁾ Лажни рас: Шћепан Мали, дјејствије IV, стих 86—89.

⁷⁵⁾ Нелатовић: О Црнордцима, 134.